

Göstergebilimsel Bir Çözümleme: Çocuk Resimlerinde Cennet ve Cehennem

Bozkurt KOÇ*

Abstract

A semiological Analysis: Heaven and Hell in the Drawings of Children. *Imaginations of Heaven and Hell are among the significant religious imaginations in the field of Psychology of Religion. Imaginations of children in this matter can be seen in their drawings as well as in their speeches. In this study, the pictures drawn by children concerning their imaginations of Heaven and Hell has been examined in terms of semiology. It has been identified that in these pictures children have drawn their feelings, thoughts and imaginations in different ways. It has also been observed that, if these pictures are analysed, it is seen that in the formation of children's imagination, their mental development, their families, social environment, religious beliefs and their knowledge they learned have an important role in their imagination in this matter.*

Key Words: *Semiology, Heaven and Hell, symbol, imagination, religious imagination.*

Giriş

Yunanca gösterge anlamındaki “semeion” sözcüğünden türeyen göstergebilim (semiology)¹, göstergeleri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Ancak göstergebilimin günümüzdeki etkinlik alanı, kendisini oluşturan gösterge ve bilim sözcüklerinin anlamından daha farklı bir boyut kazanmıştır.² İşaretleri, sembolleri ya da işaret dilini kullanma ve yorumlama sanatı olarak kabul edilen göstergebilim, dil ve dil dışı sembolik sistemlerin, kelimelere, görsel imajlara, nesnelere vb. anlam verme yollarını, sembolleri ve işaretleri içeren her türlü iletişim şeklini incelemektedir.³

* **Yrd. Doç. Dr.**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Fatma Erkman, *Göstergebilime Giriş*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 8, 28; Mehmet Rifat, *Homo Semioticus*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996, s. 21.

² Daniel Chandler, *Semiotics: The Basics*, Routledge, 2nd Edition, New York, 2007, s. 2; Pierre Guiraud, *Semiology*, translated by George Gross, Routledge & Kegan Paul, London, 1975, s. 1.

³ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 658-659.

Daha önceki dönemlerde farklı düşünürler tarafından ele alınan göstergebilim, özellikle yirminci yüzyılın sonlarından itibaren F. de Saussure, C. S. Pierce ve R. Barthes tarafından incelenmiştir. Saussure, göstergebilimi sosyal hayat içerisinde varolan işaretleri inceleyen bir bilim olarak kabul etmektedir. O, göstergelerin sosyal işlevine, Pierce ise göstergelerin mantıksal işlevine vurgu yapmıştır. Roland Barthes dilbilimin göstergebilimden bağımsız olduğunu açıklarken, Biçimciler de bütündeki birimleri tek tek almak yerine bir dizgenin öğretileri olarak görmüşler ve birimlerin dizgedeki diğer öğelerle ilişkileri oranında anlam ve değer kazanacağını savunmuşlardır.⁴

Göstergebilimin alanı içerisinde incelenen gösterge, “bir aygıtın işlemeyle ilgili kimi ölçümlerin sonucunu kendiliğinden gösteren araç” anlamına gelmektedir. Örneğin, otomobillerdeki benzin göstergesi depodaki benzin miktarını gösterir. Gösterge, bizi bir ölçümü doğrudan doğruya yapmaktan kurtaran, bizim ölçme eylemimizin yerine geçen bir araçtır. Göstergenin işlevi, bize bir durum ya da bir olgu hakkında dolaylı yoldan (dolaysız yol durumu bizzat saptamamız olacaktı- benzin deposuna bakmak gibi) bilgi iletmektir. Diğer bir ifadeyle, doğrudan doğruya bir eylemi gerçekleştirmek yerine gösterge ya da bir aracı kullanmaktır. Bu aracı (gösterge) eylemin yerine geçer. Bize bilgi aktaran araçlar hem okumayı bildiğimiz araçlar, hem de başka bir şeyin yerine geçip, kendisi o şey olmadığı halde o şeymiş gibi bize bilgi ileten başka türden araçlar olabilir. Sözelimi, sürücülerini uyarmak amacıyla okulların kapıları önüne konan el ele tutuşmuş iki küçük çocuk resmi, bize bilgi ileten bir araçtır. Göstergelerin bir biçimi ve bir de içeriği bulunur. Biçimlerin ayrı bir dizge alanı, içeriklerin de ayrı bir dizge alanı vardır. İçerikle bağlantısı kurulmamış biçim tek başına anlamsız olduğu gibi, biçimle bağlantısı kurulmamış kavram da ifade edilemeyeceğinden iletişimsel niteliğini yitirir ve toplumsal iletişim örgüsü içinde bir değer taşımaz.⁵

Barthes, göstergebilimin bir *gösteren* ile bir *gösterilenden* oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre, gösterilen bir “nesne” değil, “nesne”nin zihinsel bir tasarımı olarak kabul edilir. Gösterilen, göstergeyi kullananın bundan anladığı “şey”dir.⁶ Gösterge kavramının en çok tartışılan yanı *gösterilen* yanındır; *gösterilenin*, yani kavramın, içeriğin gerçek dünyayla olan ilişkisidir.

⁴ Guiraud, *Semiology*, s. 1-4; Erkman, *Göstergebilime Giriş*, s. 27-28.

⁵ Erkman, *Göstergebilime Giriş*, s. 8-9, 45.

⁶ Roland Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1993, s. 42-43.

Gösterilen, hiçbir zaman gerçek dünyadaki nesnelere birebir kopyası değildir, dünya hakkındaki duyularımızın, algılarımızın bir soyutlamasıdır. Bu, kavramların hiçbir şekilde karşılık olmadıkları anlamına gelmez. Kavramları gerçek dünyadan tümüyle koparıp, yalnızca zihnimizin ürünleri olduğunu söylemek doğru olmaz. Elbette kavramlar nesnelere bağlı olarak oluşur, ancak bu oluşum bir soyutlama sürecinden geçer. Bazen de insan zihni elindeki mevcut kavramlar bütününden yola çıkarak, gerçeklikte somut olarak hiç karşılaşmadığı durum ve nesnelere hayal gücüyle üretilen bunlara adlar yakıştırır. Sözelimi masallarda rastladığımız olağanüstü varlıklar, periler, ejderhalar, yedi başlı dev gibi. Bu varlıkların somut karşılıkları olmayabilir, ancak bunlar da insanların somut bazı isteklerini ve özlemlerini dışa-vurma girişimleridir.⁷

Pierce göstergeleri, *belirti (index)*, *görüngüsel gösterge (icon)* ve *simge (symbol)* olmak üzere üçe ayırmaktadır: *Belirtide*, gösterenle gösterilen arasında *nedenli* bir bağ vardır. Örneğin duman ateşin belirtisidir. İnsan, belirtileri gerideki nesneye bağlamayı ve bundan o nesne hakkında bir bilgi edinmeyi öğrendiği anda bu belirtiler, ortaya çıkmalarına neden olan durumun, nesnenin göstergesi olurlar; o durum yerine geçerler. *Görüngüsel gösterge* ise, nesnesine *benzemesi* açısından *nedenlidir*, yani iletişim amacıyla üretilmiştir. Fotoğraf birebir kopya sayılmasa da tam anlamıyla bir görüngüsel göstergedir. Eco'ya göre, görüngüsel gösterge, bize gönderim nesnesini çağrıştırmak için, benzerlik alanında *yeterli ipuçları* taşıyan göstergedir. Zira, dünyadaki nesnelere algılarken de tüm ayrıntıları algılayamayız, belli ana çizgiler bizde o nesnenin çağrışımının oluşmasına (yani nesnenin ne olduğunu anlamamıza) yeter. İşte görüngüsel gösterge, bu asgari ana çizgiler aracılığıyla kurduğu benzerlik sayesinde nesnesini yansıtır. Bu nedenle bir çocuğun çizemediği insan yüzü resmi bizde "surat" kavramını çağrıştıran bir görüngüsel gösterge olabilir. *Simge* ise, nedensiz ve niyetlidir. Simgelerde biçimle içerik arasındaki ilişki nedenli değil, uzlaşmaya bağlıdır. Simgeler iletişim niyetiyle üretilir ve kullanılırlar. Diğer taraftan "gösteren açısından gösterge türleri" içerisinde "göze yönelik göstergeler"; yazı, resim, trafik işaretleri, fotoğraf, çizim, dumanla haberleşme, endüstri ürünleri gibi gözümüzle görüp algıladığımız her şeyi kapsar.⁸

O halde, kendisi o şey olmadığı halde, o şeyi çağrıştıran iletişim sağlayan her aracı bir göstergedir. Yani benzin deposunda ne kadar benzin

⁷ Erkman, *Gösterebilime Giriş*, s. 45.

⁸ Erkman, *Gösterebilime Giriş*, s. 46-48.

olduğunu gösteren araç gibi, bir trafik işareti, bir *resim* ve sözcük, hepsi birer göstergedir. Göstergibilim ise, iletişim amaçlı bütün bu araçları, göstergeleri inceleyen, birbirleriyle olan ilişkilerini araştıran, türlerini saptamaya çalışan bilimdir. Kızılderililerin dumanla haberleşmelerinden, modadan, yazıdan, matematik formüllerinden, mimari ve dizayn üsluplarından, *resme*, edebiyata, şiire ve dile kadar yayılan, yani tüm kültür olgularını kapsayan geniş bir alana sahiptir. Göstergibilim için, kültürü iletişim açısından inceleyen bilim dalıdır da diyebiliriz. Göstergeler sözcüklerle sınırlı değildir. Farklı alanlardaki göstergeler değişik özellikler gösterir.⁹ Eco'ya göre de göstergibilim, gösterge dizgesi oldukları açık seçik görülen dizgeleri açıklamakla kalmaz; bunu yaparken tüm kültür görüngülerinin gerçekte gösterge dizgeleri olduğu varsayımından, yani kültürün genelde bildirişim olduğu varsayımından yola çıkar.¹⁰ Pierre Guiraud genel bir yaklaşımla göstergibilimi, "dilsel olmayan iletişim bilimlerinin bilimi" olarak ele almaktadır. Üstelik bu göstergibilim, dil dışı nesnelere inceleyen göstergibilimlerin yönetsel dayanağı durumundadır.¹¹ Göstergibilimsel anlamda semboller, kelimelerin, resimlerin, seslerin, jestlerin ve objelerin şeklini alır.¹² Diğer bir ifadeyle, bir çocuğun bir nesneyi çizmesi, çocuğun o nesneyi nasıl kavradığını anlamamızı sağlar.¹³

Bu durumda, resimler de göstergibilim açısından değerlendirilebilecek alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira, Yavuzer'in de ifade ettiği gibi resim, bireyin kendince düzenlemeye çalıştığı karmaşık dünyasını açıklayış biçimi ve zihinsel gelişimin göstergesi sayılabilir. Çocuk için resim, dinamik bir faaliyet örneği ve yalın bir anlatım aracıdır. Çocuğun bize kendisini yansıtmayı ve olaylar hakkındaki duygu ve düşüncelerini ifade etmesinde, yalın bir anlatım aracı olan resmin önemi büyüktür. Resim etkinliğinin aynı zamanda sözsüz dili oluşturması, yaşı ya da kişilik özellikleri dolayısıyla sözlü iletişim kurmakta güçlük çekilen çocukları tanımada da önemli bir teşhis aracı olmasını sağlamaktadır. Aslında çocukların çizdiği resimler görüldüğünden çok daha fazla şeyler ifade

⁹ Erkman, *Göstergibilime Giriş*, s. 10-11, 45.

¹⁰ Umberto Eco, "Mimari ve Bildirişim", çev. Fatma Erkman, *Göstergibilime Giriş*, Fatma Erkman, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 87.

¹¹ Guiraud, *Semiology*, s. 1.

¹² Chandler, *Semiotics: The Basics*, Routledge, s. 2.

¹³ Dimitris Pnevmatikos, "İlkokul Çağındaki Çocukların Dini Kavramlarındaki Kavramsal Değişimler: Tanrının Yaşadığı Ev Örneği", çev. Recep Kaymakcan-Abdulkadir Çekin, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 22, 2005, s. 317.

etmektedir. Çocuk resimlerinin başlıca önemi, çocuğun düşünce şeklini ve içeriğini yansıtmasıdır. Çocuk kendi resimlerinde bize imgelerini, düşüncelerini ayrıntılarıyla anlatma olanağı bulur, ancak perspektif yetersizlikler, zaman zaman hatalara ve resmin fakir kalmasına sebep olabilir. Kuşkusuz benzer güçlükler sözlü anlatımda da rastlanabilir. Aynı zamanda resim çocuğun dış dünyayı algılayışının bir göstergesi olarak kabul edilir. Bir iletişim aracı olarak resim, psiko-pedagojik açıdan çocuğu bize tanıtmaya yarayan bir ölçüt olduğu gibi, onun zekâ, kişilik, yakın çevre özellikleriyle iç dünyasını yansıtmaya yarayan bir ifade aracı olarak da büyük bir önem taşır. Resim, cümle tamamlama, kelime çağrışımı gibi diğer projektif tekniklerden farklı olarak, fantezi ve hayal gücü gibi önemli bir boyutu da içerir. Çocuğun gelişiminin erken dönemlerinde çizim, kelimelerden çok daha anlamlıdır. Bu nedenden ötürü resim, çocuğun iç dünyasını keşfetmek için oldukça ideal, projektif bir tekniktir.¹⁴

Çocukların duygu ve düşüncelerinin ifade araçlarından biri olarak resimler, onların tasavvurlarının anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır. Bundan hareketle bu araştırmada, çocukların cennet ve cehennem tasavvurları onların çizdikleri resimlerden hareketle göstergebilimsel açıdan çözümlenmeye çalışılacaktır. Zira, "Dinî kavramların, dinî olayların ve nesnelere zihinde canlandırılması, şekillendirilmesi"¹⁵ olarak tanımlanan dinî tasavvurlar özellikle cennet ve cehennem tasavvurları, çocukların ifadelerinde olduğu gibi, çizdikleri resimlere de farklı şekillerde yansımaktadır. Yine bu resimlerde çocukların, tecrübe edemedikleri halde cennet ve cehennemin zihinsel imgelerini biçimlendirme gücüne¹⁶ sahip oldukları, doğrudan doğruya görmeden, idrak etmeden de onlarla ilgili bilgilerinden hareketle onları tasavvur edebildikleri görülmektedir. Nitekim, bireylerin çeşitli dini kavramları ve olayları zihinlerinde canlandırmalarında, hem zekâ gelişimleri, yetiştirme ve düşünüş tarzları hem de bağlı oldukları dinin inanç esasları etkili olabilmektedir.¹⁷

Çocukların cennet ve cehennem tasavvurları belirlenmeye çalışılırken onların çizdikleri resimlerin kullanılması, araştırmaya farklı bir perspektif

¹⁴ Haluk Yavuzer, *Resimleriyle Çocuk (Resimleriyle Çocuğu Tanuma)*, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 2007, s. 11-14.

¹⁵ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, İkinci Baskı, Samsun, 2000, s. 91.

¹⁶ Ashley Montagu, *Growing Young*, Bergin & Garvey, Second Edition, London, 1989, s. 132; E. J. Furlong, *Imagination*, Routledge, Taylor and Francis Group, London, 2004, s. 19 vd.

¹⁷ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 90-91; ayrıca bkz. Mualla Selçuk, "İlköğretimde Din Dili ve Sembolik Anlatım", *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 336-340.

ve metot kazandırabilmek açısından önem taşımaktadır. Çocukluk döneminde dinî tecrübenin gelişimini araştıran Harms da, çocuklardan Tanrı'nın nasıl olduğu konusundaki düşüncelerini sözlü olarak belirtmelerini ve bu durumu gösteren bir resim çizmelerini istemiştir.¹⁸ Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, bu araştırmada amaç sadece çocukların çizdikleri resimlerden hareketle çocuklar hakkında genel bir yargıda bulunmak değil, onların cennet ve cehennem tasavvurlarının resimlere yansıyan yönlerini tespit edebilmektir. Bununla birlikte çocukların cennet ve cehennem tasavvurları çizdikleri resimlerinden hareketle değerlendirilirken, salt resme dayalı bir tahlil yerine, onların bu konudaki ifadelerinden de yararlanılacaktır. Ayrıca, daha önce bu konuda yaptığımız araştırma bulgularından ve yine bu konudaki araştırmalardan da istifade edilecektir. Öte yandan araştırmada cennet ve cehennem tasavvurlarının nasıl oluştuğundan daha çok, bu tasavvurların onların çizdikleri resimlere nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın örneklem grubu, Erzurum ve Samsun illerindeki ilköğretim okullarında öğrenim gören ve tesadüfi örneklem yoluyla seçilen, 7 ile 15 yaşları arasındaki toplam 742 öğrenciden oluşmaktadır. Çocukların cennet ve cehennem tasavvurlarını tespit edebilmek amacıyla onlardan resim çizmeleri ve yazılı ifadelerle bu konuda tasavvurlarını belirtmeleri istenmiştir. Bu işlem öğrencilere sınıf ortamında tek oturumda uygulanmıştır. Cennet ve cehennem tasavvuruyla ilgili olarak çizilen resimler, ortak semboller ve kavramlara göre sınıflandırılarak, göstergebilimsel açıdan değerlendirilmiştir.

Cennet ve Cehennem Resimlerinin Göstergebilimsel Açıdan Değerlendirilmesi

I. Genel Olarak Cennet Tasavvurları

Çocukların çizdikleri resimlere yansıyan cennet tasavvurlarından bazılarının Kur'an-ı Kerim'de de yer aldığı görülmektedir. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'de cennet tasvir edilirken, cennetin güzel mekânsal özelliklerinden¹⁹, altından akan ırmaklardan²⁰, çeşitli meyvelerden²¹,

¹⁸ Ernest Harms, "The Development of Religious Experience in Children", *The American Journal of Sociology*, Vol. 50, No. 2, 1994, pp. 112-122; Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40-43.

¹⁹ Hicr, 15/45.

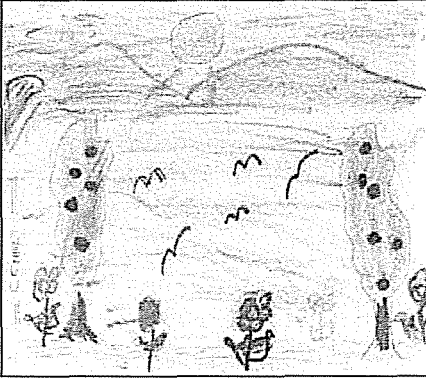
²⁰ Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/136, 195, 198; Nisâ, 4/57, 122; Mâide, 12, 85; Tevbe, 9/72 vb.

²¹ Bakara, 2/25; Muhammed, 47/15; Rahmân, 55/54.

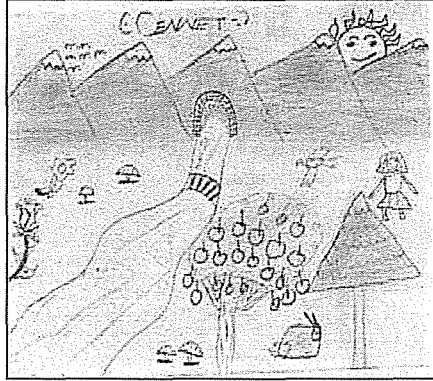
cennet kapılarından²² bahsedilmekte ve cennetin iman edip, hayra ve barışa yönelik işler yapan kişilerin gidecekleri bir yer²³ olduğu belirtilmektedir.

1. Mekânsal Özellikler Açısından Cennet

Çocukların çizdikleri cennet resimlerine bakıldığında, onların ağırlıklı olarak tabiatta bulunan güzel mekânsal özelliklere yer verdikleri görülmektedir. Bu tabiat özellikleri içerisinde dağlar, ağaçlar, çiçekler, kuşlar, sevimli hayvanlar, dereler, evler, gökyüzü ve güneş gibi figürler bulunmaktadır. Ayrıca, çocukların cennet resimlerinde ağırlıklı olarak yeşil rengi kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu konuda yaptığımız diğer bir araştırmada, “Sana göre cennette neler ya da hangi varlıklar vardır?” şeklindeki soruya örneklem grubunun, %23.8’i “güzel tabiat unsurları”, %9.1’i “iyi insanlar”, %8’i “arzulanan eşyalar”, %4.1’i “sevimli hayvanlar”, %2.6’sı “güzel yiyecekler”in bulunduğu cevabını vermiştir.²⁴

Resim 1: Kız, yaş: 14

Resim 2: Kız, yaş: 13

Bu mekânsal özelliklerle ilgili figürler yanında, çocuklar çizdikleri cennet resimlerinde ev figürlerini de kullanmışlardır (Resim 4). Bu resimlerdeki ev figürleri incelendiğinde, çocukların cennetteki ev tasavvurlarının, dünyadaki ev figürleriyle aynı olduğu görülmektedir. Nitekim yaptığı araştırmada çocukların Tanrı'nın yaşadığı ev ile ilgili

²² Sâd, 38/50; Zümer, 39/73.

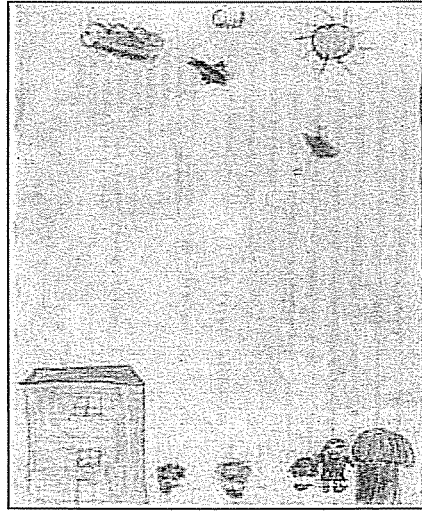
²³ Yunus, 10/26; Hûd, 11/23; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/107; Hac, 22/14 vb.

²⁴ Bozkurt Koç, “Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örneği)”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 39, Erzurum, 2009, ş. 165.

çizdikleri resimleri inceleyen Pnevmatikos, çocukların çoğunun resimlerine kendi evlerine benzeyen somut bir ev çizdiklerini tespit etmiştir.²⁵ Yavuzer'in de belirttiği gibi, evlerin çok sayıda ve çeşitli olmasına karşın çocuk için tek bir ev vardır. O da kendi evidir. Evin çocuğun dünyasında önemli bir yeri vardır. Ev, güvenliğin, aile içtenliğinin, yaşam garantisinin yansımasıdır. Ev çocuk için düzen ve sığınmanın simgesidir. Onun duygusal dünyasında ve bilinçaltı yaşamında yer alır. Aynı zamanda cinsiyet farklılığının çocukların çizdikleri resimlere yansıdığı görülmektedir. Kız çocukları çoğunlukla kendi hemcinslerini, erkek çocuklar ise çoğunlukla kendi hemcinslerini cennette konumlandırmaktadırlar (Resim 2; 4; 6; 9; 10). Pek çok araştırma, konu seçiminde cinsiyet farklılıklarının da etkili olduğunu kanıtlamıştır. Çocuklar genellikle kendi cinsindeki figürleri resmetmişlerdir. Kendi cinsiyetinden figürlerin çizimi çocuğun kendi cinsel kimliğini kazanmış olması ile açıklanmaktadır.²⁶

Resim 3: Erkek, yaş: 7

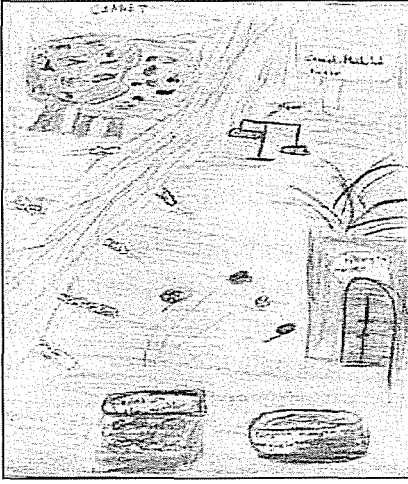
Resim 4: Kız, yaş: 8

Resim 5'te, çocuğun cennet tasavvurunda, ağaçların, "baldan, süttten, çeşitli meyve suları ve maden suyundan oluşan derelerin", çiçeklerin,

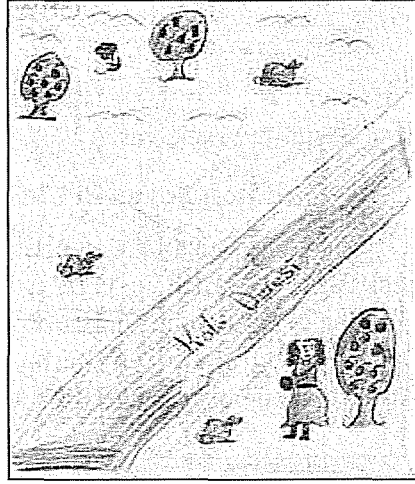
²⁵ Pnevmatikos, "İlkokul Çağındaki Çocukların Dini Kavramlarındaki Kavramsal Değişimler: Tanrının Yaşadığı Ev Örneği", s. 318-319.

²⁶ Yavuzer, *Resimleriyle Çocuk (Resimleriyle Çocuğu Tanıma)*, s. 68.

dünyada olmayan meyvelerin, mutluluk ve huzurun, istenilen her şeyin yer aldığı görülmektedir. Bunlar çocuk tarafından ifade edilirken, çizdiği resme de yansıtılmaktadır. Ayrıca bu resimde çocuğun “mizan” olarak isimlendirdiği bir terazi resmi çizmesi dikkat çekmektedir. Çocuğun çizdiği bu terazinin sağ kefesindeki “iyilik”in, terazinin sol kefesindeki “kötülük”ten daha ağır bastığı görülmektedir. Cenneti gerçek adaletin sağlanabileceği bir mekân olarak tasavvur eden çocuk, bu durumu çizdiği cennet resmindeki terazi figürü (mizan) ile sembolize etmektedir.

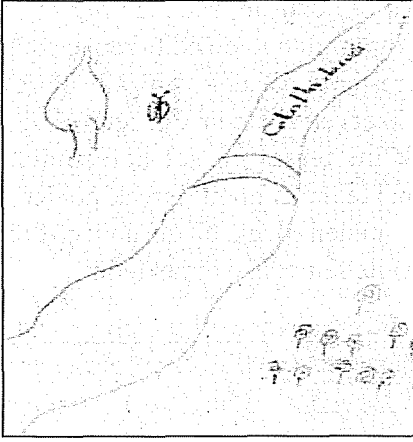

Resim 5: Kız, yaş: 11

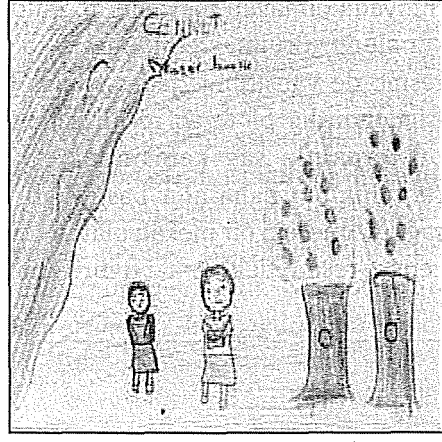

Resim 6: Kız, yaş: 10

Çocukların çizdikleri cennet resimlerindeki dere ya da havuz figürleri incelendiğinde, çocukların bu dereleri “Kola deresi” ya da “Çikolata deresi” vb. dereler olarak resmettikleri görülmektedir. Çocuklar dünyada en çok sevdiği içecekleri, cennette nehirler olarak tasavvur etmektedirler ve bu tür içecekler çocukların tasavvur ettikleri cennette sınırsız bir şekilde bulunmaktadır. Bununla birlikte resimlerde dikkati çeken bir diğer şey, bu dere ve ırmaklara “kola deresi” ve “çikolata deresi” gibi isimler vermeleridir. Bu durum, onların yaşadıkları modern çağdaki çocukça isteklerinin tasavvurlarına yansımaları olarak değerlendirilebilir (Resim, 6; 7; 8). Aynı zamanda, bazı çocukların çizdikleri resimlerde cennette “Kevser havuzu” ve çeşitli ırmakların bulunduğu bilgisine sahip oldukları görülmektedir (Resim 8).

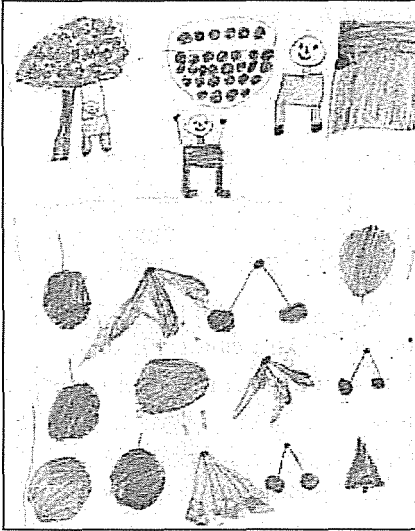
Resim 7: Erkek, yaş: 12

Resim 8: kız, yaş: 12

2. İstenilen Şeylerin Mekâmı Olarak Cennet

Çocukların çizdikleri cennet resimlerinde meyve veren ağaçların, çeşitli meyvelerin ve yiyeceklerin figürlerine de yer verdikleri görülmektedir (Resim 9; 10). Erkek çocuğun çizdiği resimde meyveler dağınık bir durumda iken (Resim 9), kız çocuğu cennetteki meyveleri bir kase içerisinde resmetmesi dikkat çekmektedir (Resim 10).

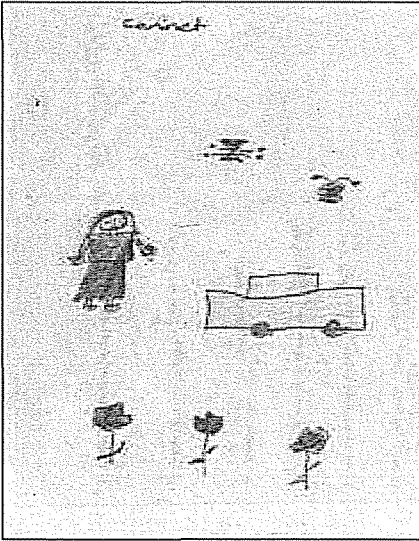

Resim 9: Erkek, yaş: 10

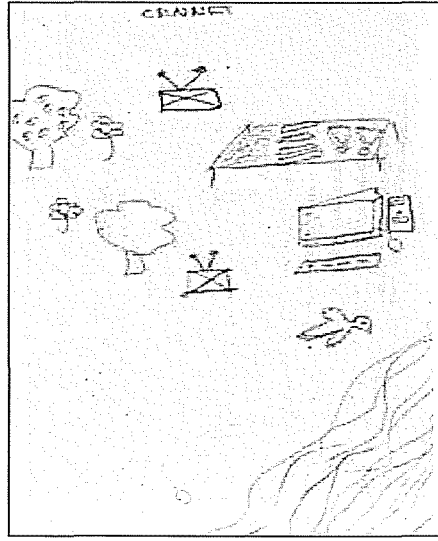

Resim 10: Kız, yaş: 11

Resim 11 ve 12 incelendiğinde, çocukların araba, bisiklet; televizyon ve bilgisayar gibi figürlere de resimlerinde yer verdikleri görülmektedir. Çocukların çizdikleri cennet resimlerinde bu tür figürlere yer vermelerinde, artık yaşamın kaçınılmaz bir parçası haline gelmiş olan bu objelerin cennette de bulunmaları gerektiği şeklindeki bir düşüncenin etkisi olabilir. Yine bu durum, çocukların dünyada çok sevdiği ya da sahip olamadıkları şeylere cennette sahip olma arzularının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Resim 11: Kız, yaş: 8

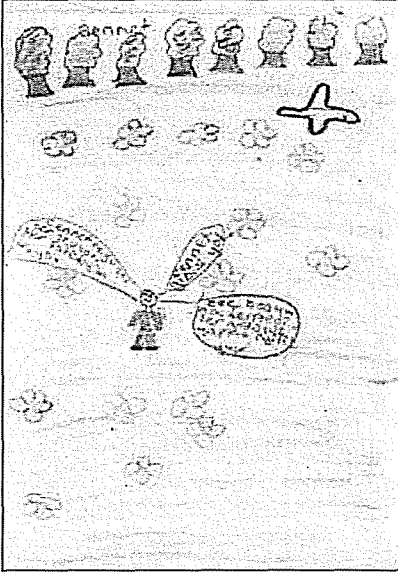

Resim 12: Kız, yaş: 12

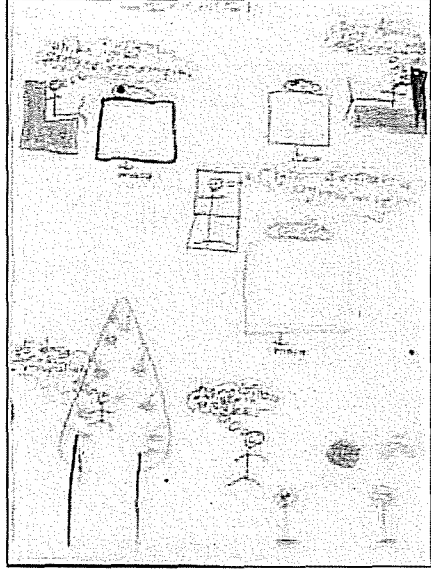
3. İyiliklerin Mükâfatlandırıldığı Bir Mekân Olarak Cennet

İslâm inancında insanların yaptıkları iyiliklerin karşılığı olarak cennete gideceklerine ve orada mutluluk ve huzur içerisinde bir yaşam süreceğine inanılmaktadır. Çocuklar da resimlerinde bu genel kabul çerçevesinde kendilerini dünyada yaptıkları iyiliğin karşılığında rahat koltuklarda televizyon karşısında ve güzel mekânsal özelliklerin bulunduğu bir yerde tasavvur etmektedirler. Ayrıca bu resimlerde cennetteki çocuklar, “Boşuna dememişler kötülük yapma iyilik yap”, “cennet ne güzel, her şey var, her istediğim oluyor” (Resim 13); “İyi ki şeytana uymamışım”, “İyi ki

Allah'ın istediklerini yapmışım” (Resim 14) gibi ifadelerle yaptıkları iyiliklerin karşılığı olarak haklı bir huzur ve mutluluk yaşadıklarını belirtmektedirler. Çocukların bu değerlendirmelerinde içinde yaşadıkları aile ve sosyal çevrenin etkili olduğu söylenebilir. Yine bu resimlerde dünyadakine benzer bir mekân ve yaşam tasavvurunun bulunduğu görülmektedir.

Resim 13: Kız, yaş: 12

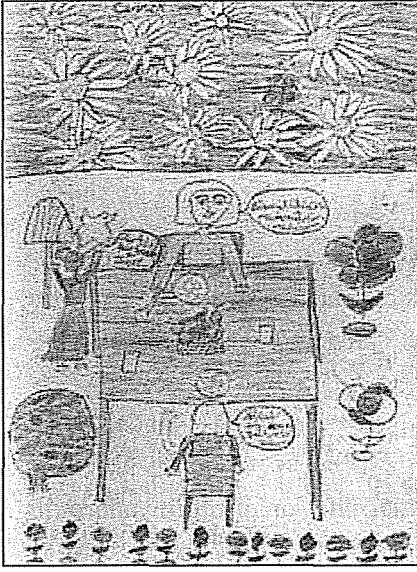
Resim 14: Erkek, yaş: 12

3. Aile ve Sevilen İnsanlarla Birlikte Olma

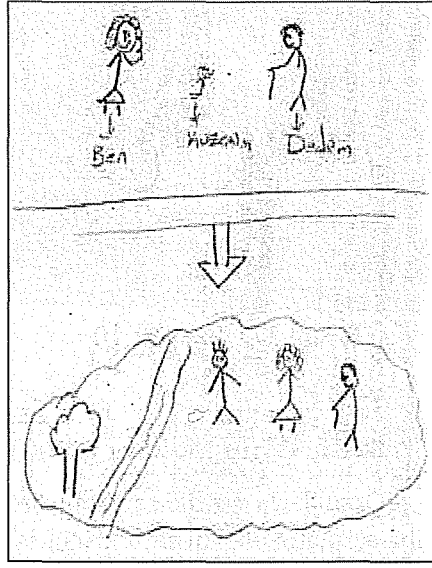
Yine çocukların cennette aileleriyle ya da sevdikleri kişilerle birlikte olma isteklerinin onların cennet tasavvurlarıyla ilgili çizdikleri resimlere yansıdığı görülmektedir (Resim 15; 16). Resim 15'te, güzel bir tabiat ortamı içerisinde ve bir masa etrafında, aileyle birlikte dünyada olduğu gibi yemek yenileceğinin tasavvur edildiği görülmektedir. Ayrıca, resmin sol tarafında küçük bir kız çocuğunun kafes içerisindeki kuşu “artık serbestsin” diyerek salıvermesi, cenneti bir özgürlükler mekânı olarak tasavvur etmesinin sembolleştirilmesi olarak değerlendirilebilir.

Nitekim bu konuda yaptığımız bir araştırmada çocukların en yüksek oranda (%27.7) “ailesel istekler”de bulduklarını tespit edilmiştir. Aile ile ilgili istekler arasında anne, baba, akrabalar, yakın dost ve arkadaşlarla

birlikte olabilme cevaplarının yer aldığı görülmektedir. Bu durum, çocukların başta anne ve baba olmak üzere yakınlarına karşı duydukları sevgiye işaret ettiği gibi onların yine bilmedikleri ya da tecrübe edemedikleri bir dünyada güvendikleri ve kendilerini seven insanları yanlarında görmek istemelerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.²⁷

Resim 15: Kız, yaş: 11

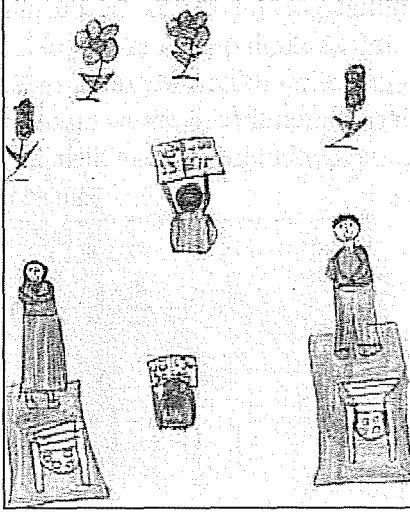
Resim 16: Kız, yaş: 13

4. İbadet Mekânı Olarak Cennet

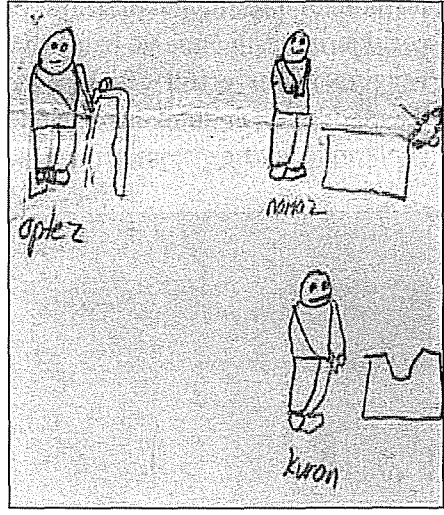
Bununla birlikte çocukların cennette ibadet etmeyle ilgili isteklerini, çizdikleri cennet resimlerine yansıttıkları da görülmektedir. Örneğin, namaz kılma, Kur'an-ı Kerim okuma, abdest alma vb. (Resim 17; 18). Nitekim bu konuda yaptığımız diğer bir araştırmada örneklem grubunun %6.7'sinin "ibadet etmeyle ilgili istekler"ini dile getirdiği tespit edilmiştir.²⁸ Bu resimler, çocukların dünya hayatında olduğu gibi cennette de namaz kılma, Kur'an-ı Kerim okuma gibi ibadetlere devam edileceği şeklinde bir tasavvura sahip olduklarını göstermektedir.

²⁷ Koç, "Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örnekleme)", s. 167-168.

²⁸ Koç, "Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örnekleme)", s. 167-168.

Resim 17: Kız, yaş: 10

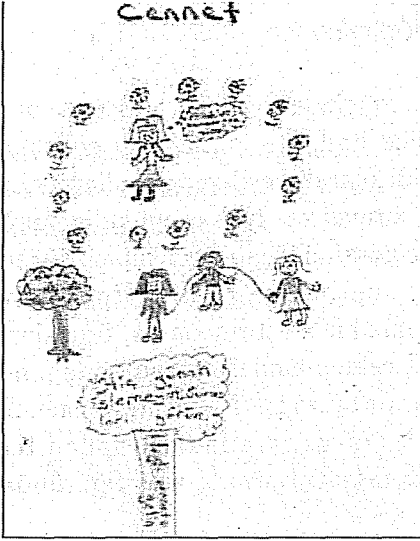
Resim 18: Erkek, yaş: 13

5. Bir Oyun Mekânı Olarak Cennet

Çocukların çizdikleri cennet resimlerinde, onların dünyada olduğu gibi cennette de mutluluk içinde arkadaşlarıyla oyun oynayacakları şeklinde bir tasavvura sahip oldukları görülmektedir. Örneğin Resim 19'da görüldüğü gibi, birlikte oynayan çocuklar, "Allah'ım burası çok güzel, hiç günah işlemeyin buraları görün, haydi cennete gelin" gibi sözlerle bu sevinç ve mutluluklarını belirtmektedirler. Diğer bir resimde ise çiçeklerle dolu, çimenlik bir mekânda el ele tutuşmuş çocukların sevinç ve mutluluk içerisinde birlikte oynadıkları görülmektedir (Resim 20). Çocuğun duygusal, sosyal ve zihinsel gelişiminde önemli bir yeri bulunan oyunun, onlar için dünyada olduğu gibi cennette de yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu ve çizdikleri cennet resimlerinde de cenneti bir oyun bahçesi olarak tasavvur ettikleri görülmektedir.

II. Genel Olarak Cehennem Tasavvuru

Çocukların çizdikleri cehennem resimlerine bakıldığında genel olarak onların cehennemi hoşlanılmayan, korkulan, acı çekilen, günahların karşılığının görüleceği, mutsuzluğun olduğu bir mekân olarak tasavvur ettikleri görülmektedir. Yine onların çizdikleri cehennem resimlerinde,

Resim 19: Kız, yaş: 11

Resim 20: Kız, yaş: 10

“ateş”, “Zebani”, “Şeytan”, “sorgu melekleri”, sırat köprüsü, kaynayan kazanlar, kötü insanlar ve korkulan hayvanlar gibi figürler yer almaktadır. Bu resimlerde dikkatimizi çeken önemli şeylerden birisi de, çocukların cehennemde ev, çiçek, ağaç ve yiyecek gibi figürlere yer vermemeleridir. Bu durum, çocukların cehennemi mutlu olarak yaşamak ve barınmak için uygun olmayan bir mekân olarak tasavvur etmeleriyle açıklanabilir. Bu konuda yaptığımız bir araştırmada, “Sana göre cehennemde neler ya da hangi varlıklar vardır?” şeklindeki soruya örneklem grubunun %49.8’i “ateş”, %26’sı “soyut varlıklar”, %11.9’u “kötü insanlar”, %9.5’i “kötü, istenilmeyen varlık ve nesnelere” cevabını vermiştir.²⁹

Çocukların çizdikleri resimlere yansıttıkları cehennem tasavvurlarından bazılarının Kur’an-ı Kerim’de de yer aldığı görülmektedir. Örneğin, Kur’an-ı Kerim’de cehennem tasvir edilirken, cehennemin mekânsal özelliklerinden³⁰, ateşten vb. şeylerle azap görülmesinden³¹, cehennem kapılarından³² bahsedilmekte ve cehennemin kötü, günahkâr

²⁹ Koç, “Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örneği)”, s. 166-167.

³⁰ Tevbe, 9/81; Müddessir, 74/26-31; Mülk, 67/6-8;

³¹ Tevbe, 9/35; İsrâ, 17/97; Fâtır, 35/36; Kamer, 54/48; Cin, 72/23.

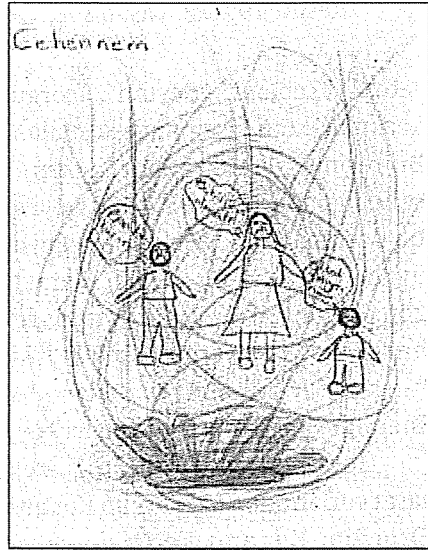
³² Zümer, 39/71-72; Mü’min, 40/76.

ve inanan insanın cezalarını çekmek için gidecekleri bir yer³³ olduğu belirtilmektedir.

Çocukların çizdikleri cehennem resimlerinde genellikle ateş figürünün kullanıldığı görülmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, çocuklar çizdikleri cennet resimlerinde ağırlıklı olarak yeşil rengi kullanırken, cehennem resimlerinde ise genellikle kırmızı ve siyah rengi kullanmayı tercih etmişlerdir. Resim 21 ve 22’de de görüldüğü gibi çocuklar çizdikleri cehennem resimlerinde ateş içerisinde bulunan insan figürlerini kullanmaktadırlar. Bu konuda yaptığımız bir araştırmada da, örneklem grubunun yaklaşık yarısının (%49.8) cehennemde ateş bulunduğunu belirmiş olmaları onların cehennem tasavvurları içerisinde ateşin önemli bir figür olduğunu göstermektedir.³⁴ Yavuz tarafından yapılan bir araştırmada da çocukların cehennem tasavvurlarında ateş figürünün önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir.³⁵

Resim 21: Kız, yaş: 8

Resim 22: Kız, yaş: 10

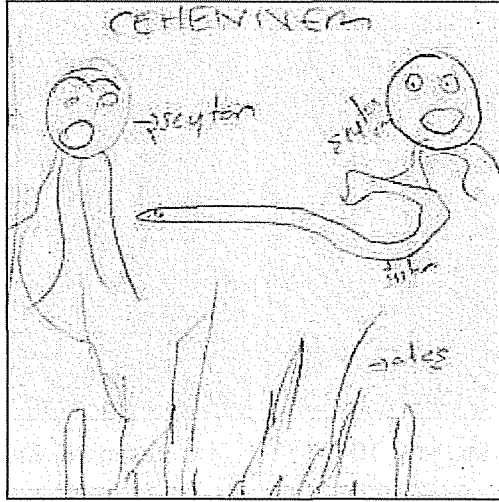
³³ Bakara, 2/206, 257; Nisâ, 4/93, 140; Mâide, 5/10, 86; Tevbe, 9/63, 68, 73; İsrâ, 17/97; Beyyine, 98/6.

³⁴ Koç, "Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru (İlköğretim Okulu Öğrencileri Örnekleme)", s. 166-167.

³⁵ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 184-185, 189.

1. Kötülük Sembollerinin Bulunduğu Bir Mekân Olarak Cehennem

Bununla birlikte çocukların çizdikleri cehennem resimlerinde, kötülüğün sembolü olarak ateş, şeytan ve yılan figürlerine çokça yer verdikleri görülmektedir. Bunlar genellikle dünyada iken de insanların korktukları kötü varlık ve nesnelere arasında yer alırken, evrensel olarak da koku figürleri olarak kabul edilmektedirler. Çocuklar, bu kötülük ve korku sembollerini resimlerinde cehennemle özdeşleştirmişlerdir (Resim 23).

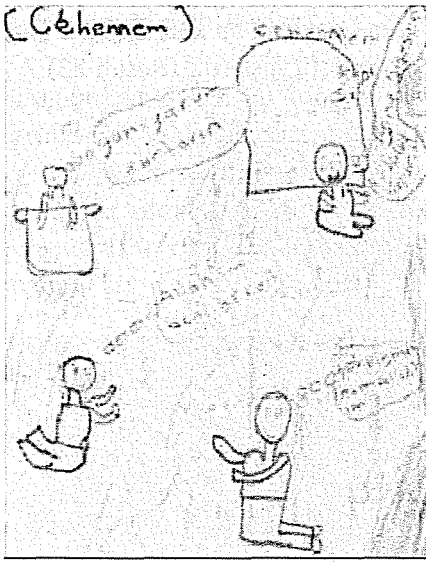

Resim 23: Kız, yaş: 14

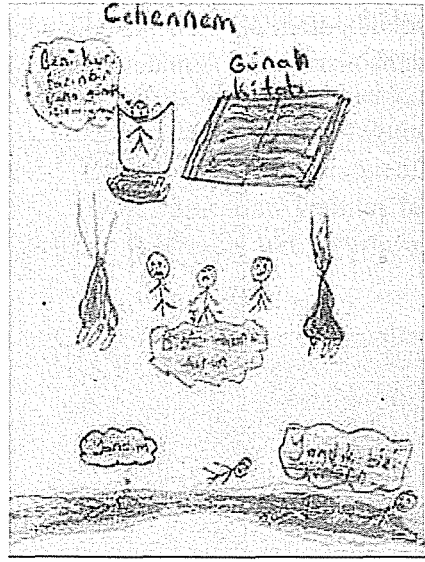
2. Kötülüklerin Karşılığının Görüldüğü Bir Mekân Olarak Cehennem

Yine çocukların çizdikleri cehennem resimlerine bakıldığında genelde kötü ve günahkâr insanların cehennemde yer aldıkları, çektikleri sıkıntılardan dolayı "Affedin!", "Bilemedim!", "Bir daha yapmayacağım!", "Keşke günah işlemeseydim!", "Beni kurtarın!", "Allah'ım beni affet!", "Çok pişmanım!" gibi korkularını ve pişmanlıklarını dile getiren ifadeler kullandıkları görülmektedir. Burada çocukların cehennemi yapılan kötülüklerden dolayı pişmanlık duyulan ve af dilenen bir mekân olarak tasavvur ettikleri dikkat çekmektedir. Ayrıca çocuklar çizdikleri cehennem

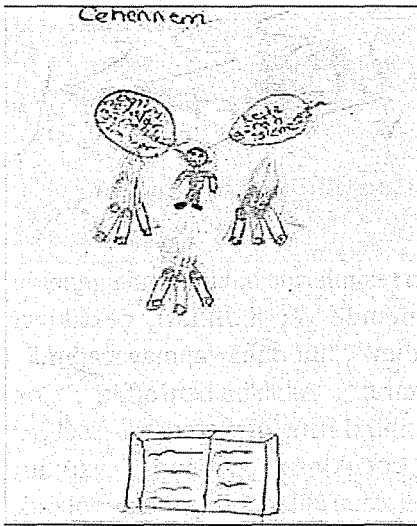
resimlerinde insanların, bu kötü ve ateş dolu mekândan en kısa sürede kurtulabilmek için hem Allah'tan hem de diğer insanlardan "beni kurtarın", "bir daha günah işlemeyeceğim" ifadelerinde kendisini bulan bir tevbe, sığınma ve yardım duygusu içerisinde olduklarını tasavvur etmektedirler (Resim 24, 25; 26; 27).

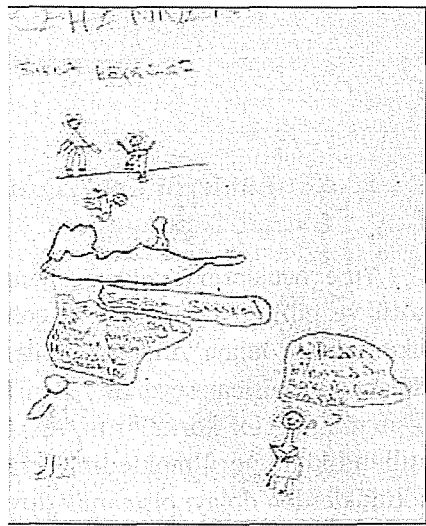
Resim 24: Kız, yaş: 10

Resim 25: Kız, yaş: 11

Resim 26: Kız, yaş: 12

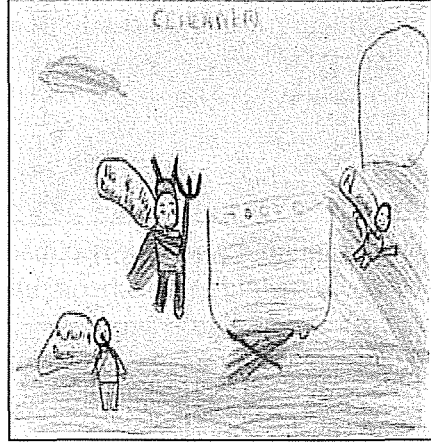

Resim 27: kız, yaş: 12

Yine çocukların kötülüklerin karşılığının görüleceği bir mekân olarak çizdikleri cehennem resimlerinde, “Şeytan”, “Zebani” ve “ateşin üzerinde kaynayan kazan” sembollerine yer verdikleri görülmektedir. Bu figürler, çocukların cehennem tasavvurlarında günahkârların cezalandırılması bağlamında yer almaktadır. Çocukların çizdikleri resimlerde bu figürlere yer vermelerinde, yaşadıkları çevre içerisinde edindikleri bilgilerin ve kültürün etkili olduğu söylenebilir (Resim 28; 29).

Resim 28: Kız, yaş: 13

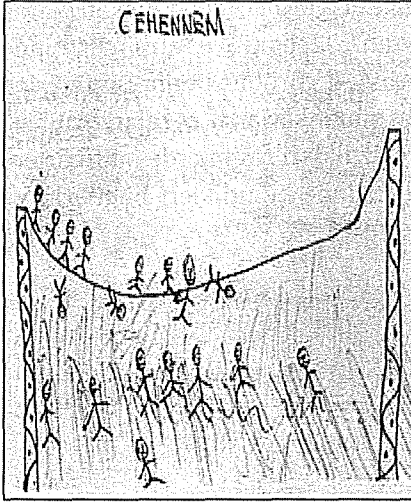

Resim 29: Kız, yaş: 12

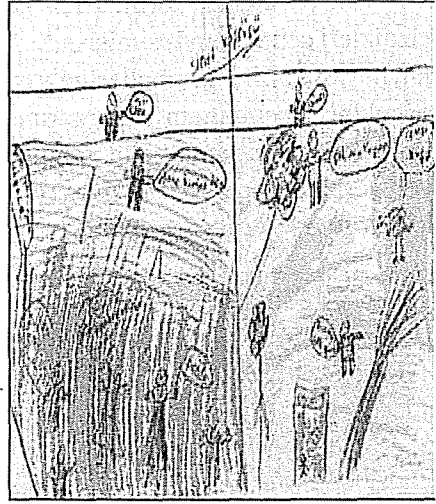
3. İyi ve Kötüleri Ayıran Bir Yol Göstergesi: “Sırat Köprüsü”

Çocukların cennet ve cehennem tasavvurlarında ağırlıklı olarak görülen sembollerden birisi de “sırat köprüsü”dür. Çocukların “kıldan ince ve kılıçtan keskin” (Resim 33) olarak tasavvur ettikleri sırat köprüsü, dünyadakine benzer bir şekilde somut bir köprü olarak tasavvur edilmekte ve özellikle cehennemle ilgili olarak çizdikleri resimlerde kendisini göstermektedir. Bu durum çocuklar tarafından sırat köprüsü üzerindeki kötü ve günahkâr insanların ateşe düşmesi şeklinde resmedilmektedir (Resim 30; 31; 32).

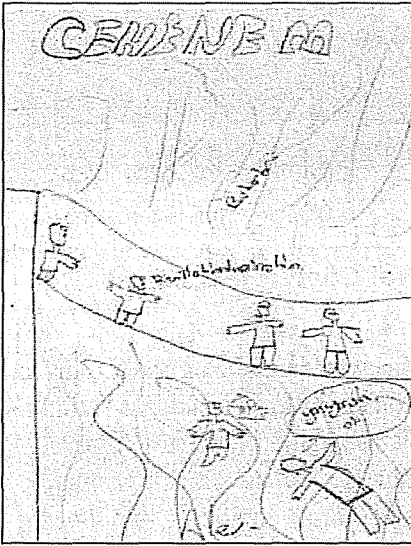
Genelde çocukların özellikle cehennemde sırat köprüsü gibi tehlikeli bir yolculuktan geçecekleri düşüncesinde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, 10 yaşındaki bir çocuk, hem cennet hem de cehennem üzerinde sırat köprüsünü çizmiştir. Çocuk, cennetteki insanların

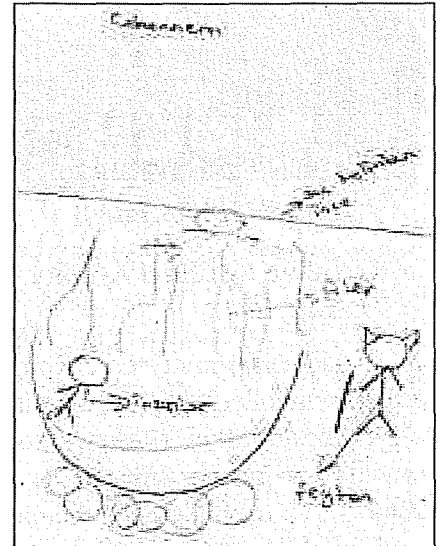
Resim 30: Erkek, yaş: 14

Resim 31: Erkek, yaş: 10

Resim 32: Kız, yaş: 14

Resim 33: Kız, yaş: 14

elbiselerini farklı renklerde gösterirken, cehennemdeki insanların elbiselerini koyu siyah renkte göstermektedir. Çocuğun, sırat köprüsü üzerindeki kötü olarak nitelediği insanların kıyafetlerini siyah olarak göstermesi, genelde siyah rengin kötü insan imajına uygun bir renk olduğu

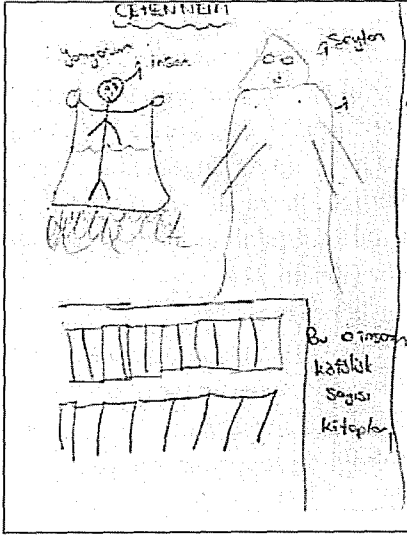
şeklindeki bir tasavvura sahip olmasından kaynaklanabilir. Diğer taraftan çocuk, aynı resim kâğıdında sağ tarafa çizdiği cennet resmindeki iyi olarak nitelediği insanların kıyafetlerini, farklı ve daha canlı renklerle göstermiştir. Yine aynı resimde sırat köprüsünden ateşe düşen bir çocuğun “anne kurtar beni!” şeklinde konuşturulması, resmi çizen çocuğun dünyadakine benzer bir tarzda cehennemde de zorda kalındığında ya da korkulduğunda annelerden yardım istenilebileceği ve onlara sığınabileceği şeklinde bir tasavvura sahip olduğunu göstermektedir (Resim 31).

Diğer bir resimde ise, çocuğun sırat köprüsünü zor ve tehlikeli bir yolculuk gerçekleşeceği somut bir köprü olarak sembolleştirdiği görülmektedir. Burada çocuğun, sırat köprüsü üzerindeki kişiyi “bismillahirrahmanirrahim” diyerek yolculuğa başlatması, onun ateşe düşmemek için Allah’ın yardımının gerektiği tasavvuruna sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir (Resim 32).

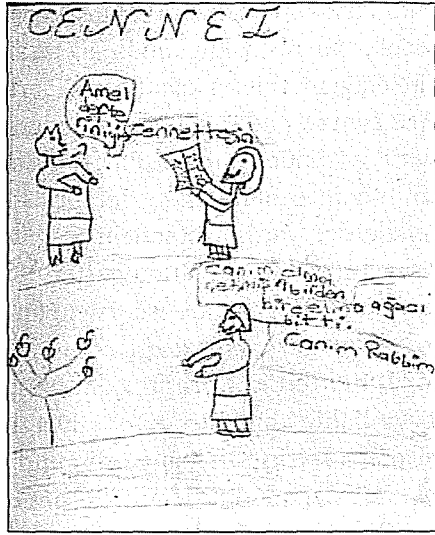
Çocuklar doğrudan tecrübe edemedikleri sırat köprüsünün sembolik bir yansımasını resmetmektedirler. Bunu yaparken de, zihinlerinde varolan dünyadaki köprü figürlerini kullanmaktadırlar. Çocukların genel olarak dünyadaki köprülere benzer somut bir sırat köprüsü imajı oluşturmalarında başta aile olmak üzere sosyal çevreden edindikleri bilgilerin etkili olduğu söylenebilir.

III. İyilik ve Kötülüklerin Kayıt Edildiği Bir Gösterge: “Amel Defteri”

“Amel defteri”nin, çocukların çizdikleri cennet ve cehennem resimlerinde kullandıkları önemli sembollerden biri olduğu görülmektedir. Çocukların tasavvurlarında amel defteri, iyilik ve kötülüklerin yazıldığı somut bir kitap şeklinde sembolize edilmektedir. Resim 34’te görüldüğü gibi, amel defterleri, “insanın kötülük sayısı kadar kitap” tanımlamasıyla adeta raflara dizilmiş kitaplar şeklinde resmedilmektedir. Bununla birlikte, cehennem resmindeki kötülük kitaplarıyla (amel defteriyle) birlikte kötülüğün sembolü olan Şeytan’ın ve kaynayan kazan içerisinde acı çeken insanın aynı resim karesi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Çocuğun tasavvurunda bu üç figür birbirini tamamlayan unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Resim 34). Öte yandan Resim 35’te de görüldüğü gibi, yine bir kitap olarak sembolize edilen amel defteri “Amel defterini gör! Cennet’tesin!” ifadeleriyle müjdeleyici bir şekilde iyilik yapan kişiye sunulmaktadır.

Resim 34: Kız, yaş: 12

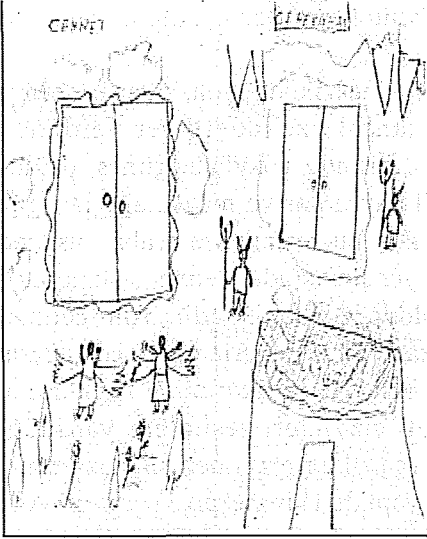

Resim 35: Kız, yaş: 10

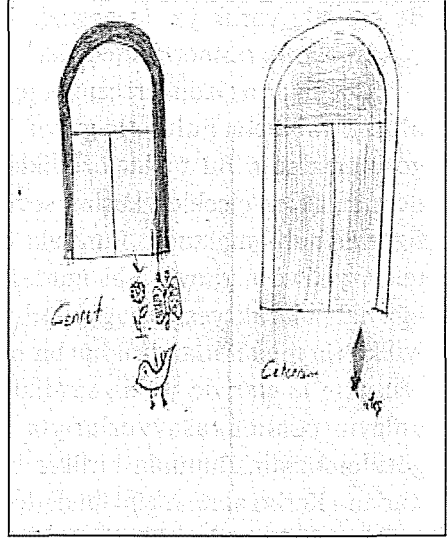
IV. Cennet ve Cehennem'deki Kapı Göstergeleri

Çocukların çizdikleri cennet ve cehennem resimlerinde kullandıkları sembollerden birisi de kapılardır. Çizilen kapı resimlerinin herhangi bir bağlantısının olmaması ve boşlukta konumlandırılması, cennet ve cehennemde kapıların olduğu bilgisine sahip olan çocukların bunların ait oldukları bir mekânı tasavvur edememelerinden kaynaklanıyor olabilir. Çocukların cennet kapısı olarak sembolleştirdikleri kapının önünde meleklerin, ağaçların ve çiçeklerin; cehennem kapısının önünde ise zebani ya da şeytanların bulunduğu görülmektedir. Ayrıca kapıların resimlerdeki diğer objelere oranla oldukça büyük bir şekilde resmedilmesi, çocukların cennet ve cehennemi büyük bir yer olarak tasavvur etmelerinden kaynaklanabilir. Diğer sembolleştirmelerde olduğu gibi, çocukların tasavvurlarında cennet ve cehennem kapıları yine dünyadaki kapılara benzeyen somut bir kapı olarak resmedilmektedir. (Resim 36).

Resim 37'de ise, cennet kapısında yeşil renk kullanılırken, cehennem kapısında kırmızı rengin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu da cehennemle bütünleşen ateş figürünün kapıya yansımış şekli olarak düşünülebilir. Diğer taraftan, cennet kapısının önünde, mutluluğu ve sevinci sembolize eden çiçek, kelebek ve kuş figürleri kullanılırken; cehennem kapısının önünde

Resim 36: Erkek, yaş: 12

Resim 37: Kız, yaş: 12

azabın ve korkunun sembolü olarak ateş figürü bulunmaktadır. Ayrıca, çocukların cennet ve cehennem tasavvurlarını ifade ederken sadece onların kapı sembollerini kullanmaları kapının ardındaki varolan şeylerle ilgili tasavvurlarını tam olarak ortaya çıkaramadıkları şeklinde değerlendirilebilir.

Sonuç

Çocuklar sözsüz bir dil olan resim vasıtasıyla, duygu, düşünce, tasavvur ve iç dünyalarını yansıtabilirler. Resimler, hem çocuğu tanımamıza yarayan projektif bir teknik olarak, hem de onların tasavvurlarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda resimler, göstergibilim açısından değerlendirilebilecek alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmada çocukların çizdikleri cennet ve cehennem resimleri göstergibilimsel açıdan incelenmiştir. Bu resimlerde çocukların duygu, düşünce ve tasavvurlarını kendilerine has bir şekilde resmettikleri görülmektedir. Çocuklar çizdikleri cennet ve cehennem resimlerinde farklı göstergeler kullanmaktadırlar. Aslında çocuklar doğrudan tecrübe edemedikleri bir dünyayı resmetmeye çalışmaktadırlar. Bunu yaparken

de oradaki varlık ya da nesnelerin kendilerini değil, onların sembolik yansımalarını resmetmektedirler.

Çocukların çizdikleri cennet resimlerine bakıldığında, onların ağırlıklı olarak tabiatta bulunan güzel mekânsal özelliklere yer verdikleri görülmektedir. Bu tabiat özellikleri içerisinde gökyüzü, güneş, dağlar, dereler, evler, çiçekler, kuşlar, sevimli hayvanlar ve meyve ağaçları gibi figürler bulunmaktadır. Bununla birlikte bu resimlerde araba, bisiklet; televizyon ve bilgisayar gibi figürler de yer almaktadır. Cennet resimlerinde ağırlıklı olarak yeşil rengin kullanıldığı görülmektedir. Yine cenneti iyiliklerin mükâfatlandırıldığı bir mekân olarak değerlendiren çocukların cennette aileleriyle ya da sevdikleri kişilerle birlikte olma isteklerinin onların cennet tasavvurlarıyla ilgili çizdikleri resimlere yansıdığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı çocukların cenneti namaz kılma, Kur'an-ı Kerim okuma gibi ibadetlerin yapıldığı bir mekân olarak tasavvur ettikleri dikkat çekmektedir. Bazı çocukların ise cenneti dünyada olduğu gibi arkadaşlarıyla oyun oynayacakları bir mekân olarak tasavvur ettikleri görülmektedir.

Çocuklar çizdikleri cehennem resimlerinde ise, genel olarak cehennemi hoşlanılmayan, korkulan, acı çekilen, günahların karşılığının görüleceği, mutsuzluğun olduğu bir mekân olarak tasavvur etmektedirler. Yine bu resimlerde, ateş, "Zebani", "Şeytan", "sorgu melekleri", sırat köprüsü, kaynayan kazanlar, kötü insanlar ve korkulan hayvanlar gibi figürler yer almaktadır. Çocuklar çizdikleri cehennem resimlerinde ağırlıklı olarak kırmızı rengi kullanmayı tercih etmektedirler. Aynı zamanda çocuklara göre cehennem kötülüklerin karşılığının görüldüğü bir mekândır.

Öte yandan "Sırat köprüsü" ve "Amel defteri", çocukların cennet ve cehennem resimlerinde somut bir şekilde sembolize edilmiştir.

Çocukların çizdikleri resimler incelendiğinde, onların cennet ve cehennem tasavvurlarının oluşmasında, zihinsel gelişmelerinin; aile ve sosyal çevre faktörlerinin; bağlı olunan dinin inanç esaslarının ve kendilerine öğretilen bilgilerin etkili olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada göstergebilimsel açıdan elde edilen bulguların, din psikolojisi başta olmak üzere çeşitli disiplinlerde yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı, ayrıca anne-babalar ve eğitimcilere çocukların cennet ve cehennem tasavvurları hakkında önemli bilgiler sunacağı umulmaktadır. Bununla birlikte araştırmanın sağlayacağını umduğumuz diğer katkı ise, çocuklara cennet ve cehennem konuları öğretilirken izlenecek yöntemin belirlenmesinde yardımcı olmasıdır.